Het essay als grensganger

Essays geschreven voor de essaycursus ‘Het essay als grensganger’, georganiseerd door Dr. Thijs Lijster, van oktober 2025 tot december 2025.

Redacteur: Yvonne van Kollenburg

NOORD
NOORD

Co-funded by
the European Union

Inhoudsopgave

Voorwoord – Thijs Lijster 3
Cultuur aan je voordeur – Carmen van Bruggen 5
Januskop – Naomi Kamminga 11
De Klimaatpiekeraar – Inge van der Molen 14
mij trof opnieuw de tragiek – Tjesse Riemersma 18

Voorwoord

‘Het essay’, zo schrijft Joost Zwagerman, ‘combineert fictie en vertoog, verhaal en uiteenzetting, maar misschien is het beter te zeggen dat het essay die genre-indeling ondermijnt en terzijde schuift. Want in een essay kan het allemaal bij elkaar komen: poëzie, experiment, taalspel, fictie, betoog, polemiek, studie, memoires, parodie – echt alles.’ Essayistiek heeft een rijke traditie: uitgevonden door Michel de Montaigne in de zestiende eeuw, is het genre in de loop der jaren door talloze filosofen en schrijvers beoefend. In Nederland is het essay verbonden aan grote namen als Multatuli, Menno ter Braak en Rudy Kousbroek, en ook in de afgelopen jaren mag het essay op belangstelling rekenen met populaire beoefenaars van het genre als Nina Polak, Joost Zwagerman, Ramsey Nasr, Marja Pruis en Christiaan Weijts.

De essays die hier bijeengebracht zijn, zijn het resultaat van de cursus ‘Het essay als grensganger’, die in de laatste maanden van 2025 aangeboden werd via Noordwoord, de stichting die het enthousiasme voor literatuur stimuleert in Noord-Nederland. Deze cursus heb ik ontworpen en georganiseerd als onderdeel van *Essays Beyond Borders*, een door de EU gefinancierd Erasmus+ onderzoeksproject van de Rijksuniversiteit Groningen samen met diverse andere Europese universiteiten (meer informatie over het EBB-project kan gevonden worden op de website: https://essaysbeyondborders.eu).

Elf cursisten schreven zich in, zeer uiteenlopend qua achtergrond en ervaring: er waren filosofen en kunstenaars, gepubliceerde auteurs en een middelbare-schoolleerling. Wat ze verbond was een interesse en liefde voor het essay. In vijf sessies bogen we ons over de verschillende ‘grenzen’ die het essay trotseert: disciplinaire grenzen, de grenzen van het zelf (het ‘ik’ in het essay), geografische grenzen (essays over plaatsen en reizen, een gastcollege van Mathijs Sanders), natuurlijke grenzen (het ‘planetaire’ essay) en de grenzen aan het schrijven zelf (over herschrijven en, uiteindelijk, publiceren, met Roosmarie Custers van uitgeverij Passage als speciale gast). We lazen essays van Teju Cole, Walter Benjamin, Zadie Smith en Amitav Ghosh, bediscussieerden en becommentarieerden elkanders werk, en de cursisten voerden diverse opdrachten uit. Uitgerekend op de enige regenachtige dag werden ze erop uitgestuurd om een object of foto in de binnenstad van Groningen uit te kiezen dat als uitgangspunt voor een essay over klimaatverandering kon dienen.

De eindopdracht was, uiteraard, het schrijven van een essay. Ik gaf ze geen specifieke opdracht mee, alleen een deadline (die uiteraard telkens werd opgeschoven). Maar verder geen richtlijnen, wat het uiteraard alleen maar moeilijker maakt. Het essay geeft, zoals het citaat van Zwagerman al aangeeft, een grote vrijheid om vormen en stijlen met elkaar te vermengen. Maar dat vraagt nogal wat van de schrijver, namelijk om keuzes te maken, niet alleen wat onderwerp betreft maar

ook een keuze voor een stijl, een toon, een eigen perspectief. De essayist geeft nooit slechts een afstandelijk beschrijving, maar deelt de eigen ervaring, die tegelijkertijd wordt gewogen; zij neemt zichzelf mee in de vergelijking, en zet daarmee het eigen perspectief tegelijk telkens op het spel.

Voor de totstandkoming van deze bundel dank ik projectleider Mario Aquilina, de mensen bij Noordwoord, Mathijs en Roos voor hun inspirerende gastbijdrages, en uiteraard de cursisten. In het bijzonder Yvonne, die ook de redactie voor haar rekening nam. Niet alle cursisten wilden hun eindresultaat met de wijde wereld delen – soms omdat ze (nog) niet tevreden waren, soms in het licht van toekomstige publicatieplannen. Maar zonder uitzondering vulden de eindresultaten mij met genoegen en trots. Het was een voorrecht er de eerste lezer van te zijn; dat er nog maar velen mogen volgen.

Cultuur aan je voordeur

Carmen van Bruggen

Artikel 27 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens stelt dat ieder mens het recht heeft ‘om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van de gemeenschap’. Maar waar is dat gemeenschappelijke culturele leven dan? Cultuur is veel vaker een individuele zaak. Zelfs inwoners van hetzelfde huis kunnen elk hun eigen films en muziek streamen. Over smaak valt niet te twisten zeggen we. Of je meedoet aan een meer collectieve vorm van kunst, zoals koorzang of improvisatietheater, moet maar net bij je karakter passen. Cultuur verbindt niet alleen, maar splitst mensen ook op naar smaak en persoonlijkheid. Ieder in zijn eigen hokje, genre of subcultuur. Kunnen we dan wel spreken over ‘het culturele leven van de gemeenschap’?

Voor mijn onderzoek naar cultuurprojecten in Friesland reis ik regelmatig naar kleine dorpen waar vrijwel iedereen elkaar kent. Een van mijn onderzoeksvragen is of participatieve cultuurprojecten anders verlopen in een rurale context in vergelijking met de stad. Dat gemeenschappen eerder in kleine dorpen dan in steden te vinden zijn is een idee dat teruggaat tot het onderscheid van de socioloog Ferdinand Tönnies tussen *Gemeinschaft* en *Geselschaft* – gemeenschap en samenleving (Tönnies & Harris, 2001). In een klein dorp kunnen zaken verlopen via de logica van de gemeenschap, stelt hij. Mensen kennen elkaar en kunnen onderling activiteiten afstemmen. Bij de grote schaal van de stad werkt dit niet meer. Hier zijn de regels van de samenleving nodig. In plaats van familiair, zijn de relaties zakelijk.

Als ik voor het eerst in het dorpje Spannum kom – een typisch Fries dorpje met een kerk, een dorpshuis en nog geen driehonderd inwoners – heb ik mijn rijbewijs nog niet. Ik moet nog een half uur fietsen vanaf het dichtstbijzijnde treinstation. Onderweg passeer ik tussen de vlakke weilanden het dorpsgezicht van Jorwert met in het midden de zo karakteristieke zadeldaktoren. Ik herken het direct van de omslag van Geert Maks klassieker *Hoe God verdween uit Jorwert*. Uit dat boek wist ik ook dat die toren het begin vormde van de *iepenloftspullen*, de openluchttoneelstukken in Friesland. Toen de toren in de jaren vijftig instortte zat er te weinig in de kas voor de restauratie. Het dorp sloeg de handen ineen en organiseerde een groots toneelstuk om geld op te halen. Dat was zo’n succes dat niet alleen de kerktoren weer staat, maar ook dat nog altijd jaarlijks een openluchtspel opgevoerd wordt dat duizenden bezoekers trekt.

Waar het openluchttoneelstuk van Jorwert inmiddels geprofessionaliseerd is, staat dat van Spannum nog in de kinderschoenen. Het is pas het tweede stuk van het dorp. Dat is de ideale situatie volgens de mensen die ik spreek – inwoners, organisatoren en mensen uit het culturele veld. Het stuk leunt zo niet of nauwelijks op professionals van buiten het dorp, maar op de kracht

van het dorp zelf. Dat brengt mensen bij elkaar. Als ik in Spannum aankom staat bij de ingang van het dorp iemand die mij uitlegt waar ik mijn fiets kan parkeren. Gewend aan stapels fietsen in de stad zie ik daar volop mogelijkheden voor in het gehele dorp, maar ik zet hem netjes op het daarvoor bestemde pleintje. Mijn oog valt op een handgemaakt bordje: 'Ssst, hier slapen kinderen'.

Het onderscheid van Tönnies tussen dorp en stad is veelvuldig bekritiseerd. Als het zelfvoorzienende dorp al heeft bestaan, waarin men alles van cultuur tot voedselproductie onderling regelde, dan ligt het in het verleden stellen geografen (Thissen et al., 2021). Ze beschrijven de transitie van het autonome dorp naar het residentiële dorp. Het autonome dorp had genoeg aan zichzelf. Je hoefde het dorp niet uit om te werken, sporten of aan culturele activiteiten mee te doen. Daar kwam verandering in door een veelvoud aan ontwikkelingen. Zo was er de mechanisering in de landbouw – waardoor er veel banen verdwenen op het platteland. De koelkast maakte grotere, goedkopere weekboodschappen mogelijk en deed de lokale speciaalzaken hun noodzaak verliezen. De auto maakte mensen veel mobieler, zodat werk, vertier en ontmoeting elders konden plaatsvinden. Toen ik mijn rijbewijs had was Spannum ineens een stuk dichterbij. Je was er zo vanaf de autoweg. Wat nou afzondering?

Stad en dorp lijken steeds meer op elkaar. Culturele instellingen zitten weliswaar vaker geclusterd in grotere plaatsen, maar vanwege de auto is dit lang niet altijd een probleem. Bovendien bieden apparaten thuis ook talloze mogelijkheden voor cultuur – films, spellen, muziek. Dit alles maakt mensen steeds minder afhankelijk van lokale clubs zoals de fanfare of de toneelvereniging als het gaat om cultureel vermaak. Het samen maken van cultuur verschuift zo steeds meer naar het in verschillende groepen, opgesplitst, kijken naar cultuur.

Voor dit wegsijpelen van de noodzaak samen cultuur te maken waarschuwde de filosoof Jean-Jacques Rousseau al in de 18e eeuw. In zijn *Brief aan 'D'Alembert over het theater* houdt hij een pleidooi tegen het vestigen van een schouwburg in zijn geboortestad Genève. Hoewel Genève in die tijd een stadje van 24 duizend inwoners is, schets hij het leven daarin als dat van een hecht dorp: '[J]e moet in Genève geweest zijn om te begrijpen met welk ijver ze zich toeleggen op [de] feesten' […] 'Alle sociëteiten gaan op in elkaar, alles staat ter beschikking van iedereen' (p.171). Een schouwburg zou volgens hem de *drive* van de gemeenschap om met elkaar plezier te maken ontnemen. 'Wanneer de toneelspelers vertrekken, laten ze ons achter met verveling als onderpand voor hun terugkeer' (p.168). De bewoners zouden aangeleerd krijgen dat cultuur iets is dat van buiten komt en waarvoor je moet gaan zitten, in plaats van dat het een vanzelfsprekend onderdeel van de gemeenschap is. 'Ik betreur de dag dat muziek een podiumkunst werd', schrijft muziekdocent Ellen Bolthof in de NRC (21 jan 2024) als hedendaagse versie van dit argument. 'Waren we maar lekker in de huiskamer blijven zingen, gewoon voor de gezelligheid, hoop, troost en verbinding'(Bothof, 2024). Net als Rousseau en de kenners van de Friese

openluchttoneelstukken plaatst ze de professionalisering van de kunsten tegenover het idee dat kunst een vanzelfsprekend onderdeel van de gemeenschap is.

‘We hebben iedereen gevraagd: en, wat wil jij doen? Dus niet de vraag, wil je meedoen? Maar wat wil je doen?’, vertellen de organisatoren van het openluchttoneelstuk mij. Deur voor deur belden ze bij mensen aan met diezelfde vraag. Het geeft aan hoe van meet af aan brede participatie in het dorp bij de insteek van het project hoorde. De situatie in Spannum, dat mensen samen met buurtgenoten een groot cultuurproject opzetten is allesbehalve vanzelfsprekend.[1] Ondanks dat het een actief dorp is met verschillende verenigingen en vele jaarlijkse activiteiten, is zoiets groots wat het hele dorp samenbrengt niet iets dat je zomaar elk jaar doet. Het brengt veel (onbetaald!) werk met zich mee. Juist hierom is voor de deelnemers enthousiasme en plezier heel belangrijk. In Spannum getuigden vele verhalen hiervan. Er moest speciaal een brug gebouwd worden om twee scènes op verschillende locaties te verbinden en hier werd zonder problemen een budget en bouwteam voor samengesteld. Mensen brachten stapels oude gordijnen en andere stoffen naar het naaicafé om kostuums van te maken. Ook verdwenen alle auto’s zonder morren uit het straatbeeld om het dorp een meer middeleeuwse uitstraling te geven. Als ik met mensen over deze gebeurtenissen spreek is het plezier en de trots aan hun gezichten af te lezen.

Wat me boeit aan de situatie in Spannum en aan openluchttoneelstukken in het algemeen is dat er zoveel manieren zijn om deel te nemen. De een maakt muziek, de ander zet een kan koffie voor tijdens de toneelrepetities en weer een ander timmert een bordje voor bij de fietsenparkeerplaats ('Ssst, hier slapen kinderen'). Anders dan een club die om een specifieke vorm van deelnemen gaat – toneelspelen, handballen, debatteren of tekenen – is hier een wijd spectrum aan vaardigheden nodig. Dit maakt het openluchtspel bij uitstek een vorm van cultuur die van de gemeenschap kan zijn. Daarbij is het bijzonder dat al deze bedrijvigheid niet direct ten dienste staat van iets. De doelstelling ‘verbinding’ komt er vaak bij als er potjes aangeschreven moeten worden. Wat organisatoren veelal drijft is niet altijd duidelijk. Vaak kijken betrokkenen elkaar even aan als ik ze deze vraag stel ‘Waarom doen we dit eigenlijk?’ Na een tijdje komt er vaak uit dat er gewoon zin was om eens ‘iets anders’ of ‘iets groots’ te doen. Ook is een grote motivatie om het dorp *levend* te houden. Het doet me denken aan wat Pascal Gielen in *Vertrouwen: bouwen op het cultureel ‘gemeen’* schrijft over *community art* projecten. Hij gebruikt er de woorden ‘goesting’ en ‘temperatuur’ voor. Door het project ontstaat er een sfeer waarvan de harten sneller gaan kloppen.

Zodra de kernspelers de basis uitgedacht hebben is er een moment waarop anderen kunnen aanhaken. Deze grotere groep doet soms om heel banale redenen mee. Gewoon voor de gezelligheid, om het niet te missen of simpelweg omdat dat ze gevraagd zijn. En dit gebeurde dus bij iedereen, aan elke voordeur.

In dit laatste, het gevraagd worden, zit voor mij iets belangrijks. ‘Als jij hier in het dorp komt wonen’, vertelt een man uit een ander klein dorp me, ‘dan duurt het misschien een paar maanden, en dan komen ze bij je, of je ook in het dorpsbelang wil, [en] of […] je daar ook in wil’ Je *wordt* gevraagd. ‘Ze weten je te vinden’, zegt een ander.

Niet iedereen zou op de vraag om mee te doen zitten te wachten. In *Kleine filosofie van het ommetje* uit Pieter Hoexum zijn weerzin tegen de oproep tot meer ontmoeting in de openbare ruimte. ‘*Don’t fence me in*, denk ik dan al snel’. Tegenover verbinding poneert hij spitsvondig het woord ‘verkeren’. Het slaat bij hem niet alleen op mensen die elkaar als verkeer kruisen, maar ook op met elkaar in de openbare ruimte verkeren zonder dat er sprake hoeft te zijn van verder contact. Hij schrijft enthousiast ‘De stilzwijgende afspraak is dat je elkaar als flaneurs zoveel mogelijk met rust laat. Wat een prachtig arrangement is dat, dat is nog eens beschaving’.

Hoewel Hoexum schrijft over de stedelijke omgeving, kunnen zijn observaties ook voor een dorp relevant zijn. Niet iedereen wil een toneelstuk maken met zijn of haar buren. Wat vriendelijke afstand met betrekking tot buurtgenoten kan fijn zijn, misschien juist wel in een dorp waarin je elkaar regelmatig treft. Een vraag aan de voordeur van iemand die in de buurt woont kan daarbij ook verplichtend overkomen. Hoe is het om niet mee te doen? Doet mevrouw van nummer 86 wel mee? Sociale controle en daarmee verlies aan privacy lijken als keerzijde van dezelfde munt bij een hoge mate van verbinding te horen. De mensen in de kleine dorpen die ik spreek lijken zich daarvan sterk bewust. Ze kiezen soms heel duidelijk hun woorden of vragen me om een bepaald gedeelte van het interview niet mee te nemen. Ik voel mezelf ook al gauw te veel in die dorpen, alleen al door de aanwezigheid van mijn rode auto die soms vloekt met al dat grijs en groen. Als buitenstaander val ik op en heb ik het idee dat het hele dorp weet bij wie ik wel en niet op visite ben geweest. (Of dit zo is, is natuurlijk maar de vraag).

Ondanks alle nuanceringen dat het wel meevalt met het verschil tussen stad en platteland, springt de actieve benadering van mensen in kleine dorpen er voor mij uit als iets bijzonders. Natuurlijk hoeft deze stijl van actief benaderen niet geïdealiseerd worden. Er zitten nadelen aan, waarvan sociale druk er een is. Maar wie deze sociale druk helemaal uit de weg gaat geeft veel ruimte aan het eigen initiatief van anderen.

Hoe eigen het eigen initiatief is ten tijde van gepersonaliseerde data en de dagelijkse blootstelling aan talloze reclames is maar de vraag. Het is fijn dat mensen, zoals Hoexum, tevreden zijn om dingen op eigen houtje te ondernemen, maar er zullen ook genoeg mensen zijn die wel een handreiking van een ander kunnen gebruiken. Een op de vijf alleenwonenden en een tiende van de algehele Nederlandse populatie krijgt van het CBS de typering ‘sterk eenzaam’. Komt bij hen de vraag om mee te doen - niet aan iets commercieels, maar gewoon aan een leuk project -

weleens terecht? Natuurlijk is cultuur niet per se het meest toegankelijke om mee aan de deur te komen. Juist door de eerdergenoemde opsplitsende werking van cultuur kunnen culturele uitingen voelen als iets van een andere groep. Het is te volks, te intellectueel, te druk, te modern.

Maar juist om dit laatste, dit opgesplitste van cultuur eens te doorbreken, vind ik de voordeur-aanpak van de kleine dorpen inspirerend. Het directe appel staat haaks op de cultuur van vrijblijvendheid, van alleen maar doen wat bij je past en wat je zelf uitkiest. Het is een uitnodiging eens aan te haken bij de cultuur van de gemeenschap. Het is iets waar iedereen recht op heeft, om samen vanuit het plezier iets te maken en zo een levende plek te zijn.

[1]In een ander onderzoeksproject verzamelde ik 350 soortgelijke projecten in de provincie Friesland die een periode van zeven jaar beslaan. Van Bruggen, C. H. D., Haartsen, T., van der Vaart, G., & Venhorst, V. A. (2026). What typifies participatory art projects in the countryside? A quantitative study of the rural-urban continuum of community-based art initiatives. *Journal of Rural Studies*, *124*. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2026.104097.

Bothof, E. (2024, 21 januari). Elke leerkracht die vandaag gezongen heeft in de klas, mag zichzelf op de schouder kloppen. NRC. https://www.nrc.nl/nieuws/2024/01/21/elke-leerkracht-die-vandaag-gezongen-heeft-in-de-klas-mag-zichzelf-op-de-schouder-kloppen-a4187617.

Thissen, F., Loopmans, M., Strijker, D., & Haartsen, T. (2021). Guest editorial: Changing villages; what about people? *Journal of Rural Studies*, 87, 423-430.

Tönnies, F., & Harris, J. (2001). *Community and civil society*. Cambridge University Press.

Van Bruggen, C. H. D., Haartsen, T., van der Vaart, G., & Venhorst, V. A. (2026). What typifies participatory art projects in the countryside? A quantitative study of the rural-urban continuum of community-based art initiatives. *Journal of Rural Studies*, 124. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2026.104097.

Januskop

Naomi Kamminga

Op de Westerzeedijk in Harlingen, waar de Waddenzee contact maakt met het land en zand zich mengt met water, staat een grenspaal met daarop een beeld met twee gezichten. Mensen noemen het de Stenen Man. Het standbeeld staat er nu al eeuwen. Steen is glad geschuurd door stuifzand, groen verkleurd door algen. De tekst erop is half verdwenen.

De hoofden zijn door wind gehavend; rimpels slijten weg, de kromming van de neus vervaagt. Ze spiegelen elkaar en lopen in elkaar over als een geheel. Met hun irisloze ogen turen ze in tegenovergestelde richting over de dijk: over het plat gewaaide gras, opstuivende aarde, een verdwaalde plastic zak, enkele mensen, gebouwen, de horizon daarachter… Alleen de zee blijft ongezien. Het water kolkt langs hen heen en stroomt aan ze voorbij. Het verspreidt zich als een blinde vlek en strekt zich uit, kilometers ver, tot aan het afgelegen strand waarop ik loop.

Ik ben hier al lang. Ik slenter langs het water. De golven slaan tegen mijn voeten en trekken zich dan langzaam terug. Het enige wat achterblijft zijn platgetrapte schelpen en op het land gesmeten kwallen. Het strand vervaagt, verdwijnt in mist, waardoor amper nog te zien is waar de zee begint.

Ik stel me voor hoe zand onder mijn voeten langzaam opdroogt en hoe zeewater verdampt. Ik zie hoe het opstijgt, wordt meegenomen door de wind en hoe de golven waarlangs ik loop zich als regen op de dakpannen van de huizen zullen storten. Ik zie voor me hoe ik voor het raam zal zitten en in de vallende druppels de zee probeer te zien, maar niet herken. Ik zal amper kunnen zeggen dat de zee, die op dat moment langs mijn raam naar beneden zal glijden en zich zal samenvoegen met de planten in de tuin, ooit heeft bestaan. Het water in die zee is al veranderd: oude druppels zijn vervangen, oude schelpen aangespoeld, oude golven weggeduwd, uitgespuwd, gestrand. Enkel het woord ‘zee’ blijft intact.

Tegen dat woord vecht de mens al eeuwenlang. We bouwen dijken om de opzwellende letters in te dammen, barrières tussen ons leven en de wereld daaromheen. We trekken een grens tussen water en land, creëren structuren met taal, wissen met leestekens de veranderlijkheid uit. We schrijven; beschrijven het landschap weg en plaatsen een grenspaal die de dijk bewaakt.

De Stenen Man komt voort uit twee Romeinse goden. De ene god is Terminus, de god van grenzen. De andere is Janus, de personificatie van tijd, van dag en nacht, zon en maan, begin en eind. Zijn tweekoppige lichaam reist van cultuur naar cultuur. Hij duikt op in religies, dwaalt door de teksten van schrijvers, filosofen, mengt zich in de verf van schilderijen en schuilt in

steen en brons van beelden. Zijn ‘januskop’ is een begrip geworden. Met zijn twee hoofden staart hij naar toekomst en verleden en verandert zo in een tegenstelling, die zichzelf enkel door te zijn bijeenhoudt.

Ik loop verder. Zand stuift in mijn gezicht. De mist wordt dikker, totdat ik enkel wit zie en alleen de kwelders in de verte nog vaag te onderscheiden zijn. Het landschap verstopt zich in zichzelf. De kwelders zijn de zee geworden. Zee wordt lucht, lucht wordt zand, zand wordt gras, gras wordt dier, dier wordt mens. De mens verdwijnt in de gebaande paden, gekapte en geplante bomen, gegraven meren, opgebouwde huizen, dijken… Mens wordt landschap, landschap beeld.

De januskop strekt zich voor me uit. Het beeld wordt groter totdat het mijn blikveld volledig inneemt. Ik zie hoe de haren op het achterhoofd onmerkbaar in elkaar overgaan, alsof ze bij hetzelfde gezicht horen en er één hoofd is in plaats van twee. Alsof er geen tegenstelling is, geen grens, en de gezichten elkaar niet contrasteren, maar enkel elkaar raken.

Ik krijg de neiging om de steeds harder ruisende zee in te pakken en te verkleinen tot een in één woord passend object; om het water te omhullen met mijn handen en te voorkomen dat het verandert of verdwijnt, maar de zee glipt steeds tussen mijn vingers door. Het water sijpelt langs de komma’s en spaties in mijn zinnen. Wat ik ook zeg, wat ik ook doe, de zee die zal ik nooit beschrijven. Het blijft het woord dat ik beschrijf en niet zijn inhoud. De zee die ik noem is enkel een weerspiegeling van het origineel. Ik voel me als de Stenen Man, die alles lijkt te merken, alles lijkt te zien, maar in werkelijkheid slechts twee richtingen op kijkt.

Ik sta stil, bang om een verkeerde stap te zetten, me te vergissen en niet meer te weten waar wat is. Hoe meer ik voorbij de mist probeer te kijken om iets, wat ook maar, in het wit te onderscheiden, hoe dikker de mist juist wordt. Misschien is taal de mist en wordt door contrasten te leggen met woorden de wereld enkel vager. Of misschien is taal alleen maar een onschuldig teken van ons falen om de wereld als geheel te zien; een voorbeeld van onze drang te abstraheren, weg te laten. Dan is de mist enkel een opvulling van de leegtes die ontstaan op de plekken waar we niet naar kijken. De enige januskop die echt bestaat is die tussen de wereld en de schaduw die wij zien.

De mist trekt langzaam op. Het landschap wordt zichzelf weer. De eerst zo levendige januskop veroudert en verslijt. Irissen schieten van groen naar grijs en verdwijnen in het niets. Zijn haren verdorren, wimpers worden meegenomen door de wind. Hij verstart en krimpt weer ineen tot het standbeeld op de dijk.

Ik stap op de trein naar huis. Vanachter het raam kijk ik toe hoe de regen kapot valt op het spoor of wordt opgevangen door de bomen erachter. Even lijkt het alsof het de zee is die daar valt en

veranderen de bladeren in gevlekte kwallen, maar al gauw verdwijnt dat beeld en blijft enkel de regen achter.

De Klimaatpiekeraar

Over de apocalyps en (wan)hopen op een alternatieve toekomst

Inge van der Molen

Het is een regenachtige zaterdagmiddag als ik op de studeerkamer van mijn ouderlijk huis achter mijn laptop kruip. Vandaag heb ik mezelf voorgenomen om te beginnen met een stuk over de klimaatcrisis. In mijn hoofd zie ik de vage contouren die het stuk moet aannemen: strijdbaar, ad rem, hoopvol. Ik wil niet dat het stuk te zwaar voelt, maar dat het ademt. De cursor rust ritmisch bovenaan een leeg Word-blad. De paar zinnen die ik weet te formuleren haal ik telkens na enkele seconden weer weg. Al gauw moet ik concluderen dat ik volledig vastloop. Ik staar naar het scherm en worstel met het vinden van woorden die een uitweg kunnen bieden, of in ieder geval een optimistischer perspectief.

Zoals zo vaak zoek ik een uitweg in het eindeloze konijnenhol van online zoekmachines. Ik beland op de webpagina van groeperingen als Greenpeace en Extinction Rebellion, die de klimaatcrisis in hapklare porties aan me opdienen. Ik lees artikelen over uitstervende dieren, in Nederland en daarbuiten. Klimatologen geven me de prognoses van het leven op aarde, die steeds duisterder worden naarmate we het gevreesde *tipping point* bereiken. Sommige klimatologen beweren zelfs dat we dat punt allang hebben bereikt. Met ieder artikel dat ik lees, voel ik mijn lichaam zwaarder worden.

Zo'n vier jaar geleden, op 6 november 2021, verzamelde ik mij met duizenden anderen op de Dam. Het was een ijskoude zaterdag en het miezerde, waardoor de kou doordrong tot diep in je botten. Overal waar ik keek zag ik mensen in regenjassen en poncho's. Sommigen droegen het logo van een politieke partij of NGO op hun jas. Hier en daar zag ik een kind dat, zittend op de schouders van hun vader, boven de veelkleurige menigte uitstak. Om me heen zag ik kartonnen borden tot zover ik kon kijken met teksten: 'Uitstellen is uitsterven', 'De crisis is nu' en 'Deze weg loopt DOOD'. Zelf had ik ook een kartonnen bord, maar om eerlijk te zijn ben ik vergeten wat daarop stond.

Vanaf de Dam liepen we in een trage mars naar het Westerpark. Recht voor ons liep een jonge vrouw gehuld in een doorweekte groene parka, die via haar megafoon opzwepende leuzen bleef herhalen: 'What do we want? CLIMATE JUSTICE!! When do we want it? NOW!!' Onderweg passeerden we de gigantische panden die vroeger ongetwijfeld bezit waren geweest van VOC-kooplieden en hun families (de winnaars van de geschiedenis). Op de gevels schitterden nu de neon-verlichte letters van grote winkelketens. De sirene van Starbucks keek lachend op ons neer.

Toen ik die ochtend op een onchristelijk tijdstip vanuit station Groningen vertrok, hoopte ik een vlammetje van hoop en optimisme te vinden in onze hoofdstad. Maar dat vlammetje bleef uit. Toegegeven, het was fijn om te voelen dat ik niet alleen ben in mijn zorgen, dat anderen de wanhoop en frustratie met mij delen. Toch werd ik tijdens de mars overweldigd door een gevoel van moedeloosheid. Te midden van al die kartonnen borden met woordspelingen op apocalyptische scenario's voelde de situatie uitzichtlozer dan ooit tevoren. De woorden om me heen klonterden zich in mijn hoofd samen tot één boodschap, die met iedere stap meer gewicht leek te krijgen: *wat heeft het voor zin, we gaan er toch allemaal aan.*

In de jaren die volgden heb me ik nooit meer begeven in die bus naar Amsterdam om mee te lopen met een klimaatmars. Iedere keer leek er iets tussen te komen: ik was moe, druk, er waren plannen en deadlines. Maar om eerlijk te zijn, denk ik dat ik er niet meer echt in geloofde dat het zin had. En als je niet meer gelooft in een goede afloop, heeft het dan nog wel zin om te protesteren? En in hoeverre is het dan zinvol (of zelfs mogelijk) om een optimistisch stuk te schrijven over de klimaatcrisis?

Het is niet zo dat ik niet wíl geloven in een betere toekomst. Ik zie gewoon weinig redenen om hoopvol te kunnen zijn. Diep in mij schuilt een doemdenker, die gelooft dat de apocalyptische toekomst van onze planeet al vastligt. De mensheid zal toch niet in staat zijn om op tijd uit de draaimolen van grenzeloze materiële welvaart te stappen. Ik schaam me voor dit fatalistische denken, omdat ik niet geloof dat het ergens toe kan leiden. In een wereld vol fatalisten gaan we er natuurlijk sowieso aan. Bovendien is het een houding die je behoorlijk laf kunt noemen; je kunt je ineens - zonder ook maar een poging tot verzet - laten vallen in de afgrond.

Toen ik deze bedenkingen met een kennis deelde, raadde hij mij het boek *Apocalypsofie* (2023) van Lisa Doeland aan. In dit boek neemt Doeland ons mee in het leven van een vrouw die lijdt onder de 'klimaatschaduw'.[1] Toen ze zo'n acht à negen jaar was, vertelde haar vader haar over de klimatologische bedreigingen die er op haar afkwamen. Die doembeelden overweldigden haar volkomen. Sindsdien draagt ze altijd een zwaarte en een gevoel van machteloosheid met zich mee, die een donkere schaduw werpen op haar leven. De klimaatschaduw dus. Het woord bleef lang rondzingen in mijn hoofd. Het toont krachtig hoe zwaar en diep persoonlijk de *doom* van toekomstige klimaatrampen kan voelen.

Doeland duidt de klimaatschaduw als iets dat geworteld is in fatalisme: 'het idee dat de toekomst op een bepaalde manier vastligt, dat die onontkoombaar is en dat het niets uitmaakt wat je zelf doet.'[2] Zij maakt daarin een scherp onderscheid tussen wat zij bestempelt als totaal fatalisme (*een einde zonder verlossing*) en de vormen van doemdenken die de toekomst nog enigszins

[1] Lisa Doeland, *Apocalypsofie*. (Utrecht: Ten have, 2023), 13.
[2] Doeland, 14.

openlaten. De eerste variant werkt vooral verlammend, waar de tweede variant mensen aan zou kunnen sporen om hun destructieve gedrag te veranderen. Dat betekent niet dat Doeland pleit voor klimaatoptimisme, integendeel: ze stelt dat het noodzakelijk is om ons de naderende apocalyps levendig voor te stellen.

Doemdenken om tot actie te komen, dus. Het is een filosofie die mij wel aanspreekt. Het klimaatdebat wordt nog vaak gedomineerd door stemmen die overslaan van toxisch optimisme, die dingen beloven over groene groei, CO2-compensatie en een uitweg naar Mars. Natuurlijk hebben veel van deze mensen een dubbele agenda en spelen daarbij politieke of financiële belangen mee. Maar soms begrijp ik ze ook wel een beetje. Met dat optimisme kun je in de veilige waan verkeren dat 'alles kan blijven zoals het was' en de donkere toekomstscenario's loslaten (heerlijk!). Hoewel deze houding misschien begrijpelijk is, heb je er *in the end* vrij weinig aan. De klimaatoptimist biedt met zijn *quick fixes* immers geen werkelijke oplossingen. Daartegenover biedt de klimaatdoemdenker een eerlijk en onmisbaar tegengeluid. Want alhoewel doemdenken over het klimaat niet altijd even gezellig is (zeker niet op een kringverjaardag), kan het van onschatbare waarde zijn.

Wel schuilt er een vreemde paradox in deze *apocalypsofie* van Doeland: je moet in staat zijn om je de apocalyps – het ergst denkbare doembeeld van klimaatverandering – zo levendig mogelijk voor te stellen, om diezelfde apocalyps af te wenden. Het probleem is natuurlijk dat het enorm ingewikkeld is om je iets zo extreems in alle levendigheid voor te stellen. Zelfs de wetenschap is er nog niet over uit hoe de uiterste gevolgen van klimaatverandering eruit zullen zien. Het ingewikkelde is namelijk dat de mate van 'apocalyps' afhangt van hoe wij als mensen handelen. Dat maakt het toekomstbeeld onzeker, en daardoor minder tastbaar. Met een opwarming van 4 graden zal ons toekomstbeeld er een stuk wanhopiger uitzien dan met een opwarming van 1,5 graad. Wat we in ieder geval weten, is dat alles – zelfs met een opwarming van 1,5 graad – niet zal blijven zoals het was. Er zúllen diersoorten uitsterven, er zúllen grote natuurgebieden onomkeerbaar vernietigd worden door natuurgeweld en er zúllen duizenden, zo niet miljoenen klimaatslachtoffers zijn, dat is slechts een kwestie van tijd.[3] Die ontwikkelingen zijn al volop gaande. Wie het nieuws op zijn tijdlijnen een beetje volgt, kan daar moeilijk nog omheen. Klimaatrampen voltrekken zich iedere dag, van de vloedgolf in Nepal tot de bosbranden in Canada tot de smeltende gletsjers in de Alpen.

Tot nu toe lijken deze nieuwsfeiten en reeds verschenen wetenschappelijke rapporten niet genoeg om de uiterste gevolgen van klimaatverandering voelbaar te maken. Anders zou je zeggen dat mensen inmiddels een serieuzere poging hadden ondernomen om die donkere toekomst af te wenden. Zijn wij als hedendaagse mens wel in staat om ons die apocalyps te verbeelden? Die

[3] Extinction Rebellion Nederland, 'Heading for Extinction: Op Weg Naar Uitsterving' Youtube, https://www.youtube.com/watch?v=PW2SCSswCQg.

vraag stelt Amitav Ghosh in het boek *The Great Derangement* (2016). Ghosh identificeert de klimaatcrisis niet alleen als een ecologische crisis, maar vooral ook als een crisis van de verbeelding. De mensheid is volgens hem tot nu toe niet voldoende in staat geweest om de catastrofische gevolgen van klimaatverandering te verbeelden en daarom wordt de klimaatcrisis nog altijd niet werkelijk serieus genomen. Zolang we ons de apocalyps niet kunnen verbeelden, stevenen we dus massaal af op een blinde muur.

Gelukkig is daarmee niet alle hoop vervlogen. Als we Ghosh mogen geloven, dan kunnen schrijvers, scenarioschrijvers en kunstenaars ons bij uitstek bij deze crisis van verbeelding helpen. Natuurlijk kennen velen de apocalyptische beelden uit bijvoorbeeld de Hollywood-film *The Day After Tomorrow* (2004), waarbij tornado's en skyscraperhoge vloedgolven elkaar in rap tempo opvolgen. We kunnen verbeeldingen van de apocalyps ook dichterbij huis zoeken: in de kletsnatte Nederlandse klimaatliteratuur wordt er volop geschreven over overstromingen, vloedgolven en andere rampscenario's. Een aantal jaar geleden las ik de roman *Zee Nu* (2022) van Eva Meijer. De titel zegt het eigenlijk al: de zee komt, en ze komt NU. Van de ene op de andere dag neemt de zee het Nederlandse landschap in beslag, en kilometer per kilometer wordt ons kikkerlandje overgenomen door een enorme grauwe massa zout water. Door de zee op te voeren als handelende actor, gaat zij in tegen het antropocentrische denken (en schrijven) dat ons als mens heeft gedreven tot het destructieve handelen ten opzichte van onze planeet. Andere alombekende voorbeelden van romans waarin klimaatrampen worden beschreven zijn *KliFi* (2021) van Adriaan van Dis en natuurlijk *Het tegenovergestelde van een mens* (2017) van Lieke Marsman.

Daarmee zou ik iedereen op het hart willen drukken om te piekeren, lezen, schrijven en te dromen over de vloedgolven die zullen komen en bosbranden die ons op de hielen zitten. Hoe levendiger je nachtmerries zijn, des te beter. Om de enorme kloof te dichten tussen de klimaatprognoses en onze armzalige verbeeldingskracht is doemdenken misschien wel onze laatste reddingsboei. Misschien zal het ons kunnen redden. Misschien ook niet. Maar is het niet in ieder geval het proberen waard?

Als ik mijn ogen sluit en denk aan de uiterste gevolgen van de klimaatcrisis, dan zie ik niets anders dan water. Muren van water die op ons afkomen, vanuit de zeeën, rivieren en oceanen, allemaal tegelijk. Er volgt een aankondiging met de bekende alarmsignalen, en het duurt even voordat het tot je doordringt: het is níet de eerste maandag van de maand, het is menens. Een laag gestommel vanuit de verte dringt zich luider aan, totdat het oorverdovend dichtbij is. Je ziet het water komen en wend je naar boven, maar daar is niemand die je noodkreten zal beantwoorden. Lichamen van mensen en dieren drijven op het water als plastic opblaaspoppen. Wat er overblijft, is de stilte.

mij trof opnieuw de tragiek

over kinderen die achter duiven aanrennen

Tjesse Riemersma

Het zou elk plein in Europa kunnen zijn, of laten we doen alsof dat het is. Tegenover een gigantische kathedraal, op een uitgestrekte plaza met galerijen en kalkwitte zuilen waar de city-tour-bussen hun draai maken, valt een stuk brood op de stenen. Het is net een kaiserbroodje, maar dan groter, en het gewelfde witbrood is half opgegeten. Er kleeft nog wat roomkaas of boter aan. Vanaf de kerk kijken heiligen en engelen erop neer.

Een stadsduif schiet op het stuk brood af en daarna, overeenkomstig met een natuurwet die soms nog onwrikbaarder lijkt dan de zwaartekracht, een tweede duif. Dan een derde en een vierde. Al snel zijn de duiven met te veel om te tellen.

Daarna is het de beurt aan de kinderen. Ze zijn vandaag met twee. De oudste draagt een kauwgomroze trui en kauwgomroze schoenen, de jongste is gekleed in een boterkleurige, roomse blouse die tot aan haar knieën valt. Ze stuiven op de duiven af als dolle badgasten die voor het eerst in de zomer de branding in rennen. Hun armen houden ze gestrekt voor zich uit. De kluit stadsduiven spat uiteen in ontelbare druppeltjes zeewater, om zich daarna, als er weer wat afstand tussen de kinderen en het brood is gekomen, opnieuw op het brood te storten.

Het spel gaat een tijdje zo door. Het brood, de duiven, de kinderen. Ze cirkelen in ongelijke banen om elkaar heen, totdat het brood op is en er voor de duiven niets meer te zoeken valt. De kinderen taaien af naar het terras waar hun middageten inmiddels wordt geserveerd. Ikzelf blijf achter op de trappen, starend naar de smoezelige kieren tussen de straatstenen.

Ik voel niet vaak de noodzaak om me met kinderen van vreemden te bemoeien, behalve als ze duiven opjagen. Ooit maakte een jongetje in Groningen schoppende bewegingen naar een prachtige witte parel met vleugels en zette ik mijn voet ertussen. Hij sprak mijn taal niet, maar begreep wat ik bedoelde en hobbelde terug naar zijn ouders. Ik deed het met de autoriteit die een stadsbewoner vanzelfsprekend heeft bij toeristen. *Zo doen we dat hier niet*. Maar het klopte natuurlijk niet, want zo doen we dat ook in mijn stad. Overal jagen kinderen duiven op.

Hier op het Europese plein durfde ik de kinderen niet aan te spreken. Ik was niet thuis, en bovendien wist ik niet zo goed waar ik naar keek. Misschien had ik er eerder nooit zo lang naar gekeken, kinderen die achter duiven aanrennen. Het viel me nu pas op dat het niet enkel wreedheid was. Ik zag onbeantwoorde liefde, als ik dat zo opgezwollen kan zeggen. Iedere keer

als de kinderen misgrepen, hielden ze even stil en keken beteuterd om zich heen. Waarom wilden de duiven niet met ze spelen?

Datgene wat ze begeerden dreven ze weg door de intensiteit en vastberadenheid waarmee ze het najoegen. Ze maakten hun eigen verlangen onmogelijk, als een fotograaf die zijn schaduw werpt op het onderwerp dat hij wil vastleggen. Daar zat al genoeg tragiek in.

Eerder die week had ik de foto gezien die de Artemis-2 tijdens de meest recente maanmissie van de aarde had gemaakt. Opnieuw was daar het beeld van de witblauwe knikker. *Earthset*, hadden de astronauten de foto genoemd, een verwijzing naar de wereldberoemde foto *Earthrise*, die in 1968 gemaakt werd. De symboliek van de nieuwe naam mag duidelijk zijn. Destijds was er voor het eerst de visuele bevestiging van het idee dat wij op aarde ook altijd in de ruimte zijn. Dat de ruimte groot is en de aarde klein. Fragiel bovendien. Zomaar kapot.

Ik was ver van huis en dan gaan de gedachten met je op de loop. Misschien las ik er daarom te veel in.

Op de meest recente foto was een groter deel van de aarde verhuld in de schaduw. De foto zelf was met de meest geavanceerde camera's en betere software gemaakt. Hij was van een hogere kwaliteit, absoluut, maar in de foto die deze keer de wereld over ging zag je minder aarde dan die van zestig jaar geleden.

Mij trof opnieuw de tragiek. Ik dacht aan David Attenborough, die zich ooit afvroeg wat al die natuurdocumentaires nu precies hadden opgeleverd. Door de wereld vast te leggen, wilden meer mensen die ontdekken. Maar nu maakt al dat vliegen dezelfde wereld kapot. Was de natuur niet beter af toen we maar weinig van haar pracht afwisten en iedereen dicht bij huis vakantie vierde?

Hetzelfde lijkt zich te gaan afspelen in de ruimte. Nadat Jeff Bezos de eerste ruimtereis had gemaakt met zijn private ruimtevaartbedrijf en van een afstandje de witblauwe bol had bekeken, zei hij: 'Je ziet hoe kwetsbaar de aarde is. Als je nog geen milieuactivist was, dan word je het wel.' Hij wil het ruimtetoerisme ontwikkelen, zei hij, zodat hij meer mensen kan bekeren tot milieuactivist. Bezos, ja, een milieuactivist. In een spaceshuttle.

Ik zie hem al rennen, de kale biljonair. Vogels redden. Handen voor zich uit, de diertjes uiteenspattend in alle richtingen. Heiligen kijken op hen neer. Maar dit keer vliegen ze niet op om later weer neer te strijken naast de kruimels. Nee, ze vliegen door, tot het kleine vlekjes worden en de vlekjes dan oplossen in de wolken, voorbij luchtballonnen en helikopters en vliegtuigen, de troposfeer in, de stratosfeer en de mesosfeer, en het wordt zo ontstellend koud als ze de thermosfeer bereiken maar ze vliegen door, de exosfeer in, waar ze de laatste toeristen in

de spaceshuttles achter zich laten, op weg naar een verre nevelvlek, het kan ze niet verrekken waar, alles is goed, zolang niemand ze er maar probeert te redden.

Zoals ik zei, ik was ver van huis.